

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKAB, MUSEET

rapport

ARKEOLOGISK SERIE 1974:3

Bronsealders skjelettfunn på Sund, Inderøy, Nord-Trøndelag,
på bakgrunn av andre bronsealdersfunn.

Ved O. Farbregd, S. Marstrander og J. Torgersen

Universitetet i Trondheim

"Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet. Rapport. Arkeologisk serie" skal bringe stoff fra det faglige og geografiske ansvarsområde som Antikvarisk avdeling, DKNVS, Museet representerer.

I serien publiseres materiale som en av ulike hensyn finner ønskelig å gjøre kjent. Oftest vil det dreie seg om foreløpige rapporter, og materialet kan senere bli bearbeidet for videre publisering. Oppdragsrapporter vil utgjøre en stor del av serien.

Rapport-serien er ikke periodisk, og antall nummer pr. år vil variere. Serien startet i 1973. Det fins parallelt en "Botanisk serie" og en "Zoologisk serie".

"Arkeologisk serie" trykkes i A4-format i offset. Minimum opplag er 50.

Som regel blir norsk språk brukt, også i referat og sammendrag. Medarbeidere fra andre land kan bruke sitt morsmål, om nødvendig med norsk referat.

For manuskriptet, illustrasjoner, referanser o.l. følges vanlige retningslinjer. (Jfr. retningslinjer for K. norske Vidensk. Selsk. Mus. Miscellanea). Innholdet sammenfattes vanligvis i et innledende abstract eller et fyldigere avsluttende sammendrag.

Utgiver:

Universitetet i Trondheim
Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet,
Antikvarisk avdeling.
N-7000 Trondheim.

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKAB, MUSEET
RAPPORT ARKEOLOGISK SERIE: 1974 : 3

ODDMUNN FARBREGD, SVERRE MARSTRANDER, JOHAN TORGersen.

BRONSEALDERS SKJELETTFUNN PÅ SUND, INDERØY, NORD-TRØNDELAG
PÅ BAKGRUNN AV ANDRE BRONSEALDERS FUNN.

K.Norske Vidensk. Selsk. Mus. Rapp. A 1974-3.

Farbregd,O. Marstrander,S. Torgersen,J.: Bronsealders skjelettfunn
N-7000 Trondheim februar 1975. 500 ekspl. ISBN 82-7126-053-7

I N N H A L D

1. ABSTRACT.	s. 3
2. UTGRAVING, FUNNTILHØVE OG VURDERING. Ved Oddmund Farbregd.	s.4
3. ARKEOLOGISK KOMMENTAR. Ved Sverre Marstrander.	s.13
4. OSTEOLOGISK UNDERSØKELSE. Ved Johan Torgersen.	s.19
5. LITTERATUR.	s.23
6. ILLUSTRASJONSMATERIALE.	

1. A B S T R A C T.

Farbregd, O., Marstrander, S., Torgersen, J. 1974:
Bronze Age skeletons from Sund, Inderøy, Nord-Trøndelag
in relation to other Bronze Age finds.
K.norske Vidensk.Selsk.Mus.Rapp. A 1974-3

In 1967-1968 a series of human (and animal) skeletal remains were found embedded in gravel immediately below the humus layer at Sund, Inderøy, Nord-Trøndelag. The site was excavated by Sverre Marstrander and Oddmunn Farbregd, and the bones analysed by Johan Torgersen. Three radiocarbon datings strongly indicate a Bronze Age date for the skeletons. A simple bone pin was the only artifact found.

The skeletons were grouped in 4-5 concentrations, within which the human bones were placed without much anatomical order. In the same area there were a curved ditch and a pit filled with charcoal and stones. Farbregd argues that these latter may be traces of a burial monument originally covering the bones. In his view the bones probably were buried successively in some kind of cists now destroyed. Marstrander, however, thinks the finds are better explained as simultaneous but haphazard deposits of bodies after some extraordinary event. He claims that the ditch and pit may belong to a house site rather than a burial monument.

Torgersen's osteological analysis concludes that the bones belong to some 25 individuals, of both sexes, both children and adults. One well-preserved skull has a form that conforms well with other Norwegian skull finds from the Bronze Age.

*Oddmunn Farbregd, University of Trondheim, DKNVS Museum,
Archeological Department, N-7000 Trondheim.*

*Sverre Marstrander, University of Oslo, Collections of
National Antiquities, Oslo 1.*

*Johan Torgersen, University of Oslo, Institute of Anatomy,
Oslo 1.*

2. UTGRAVING, FUNNTILHØVE OG VURDERING.

Ved Oddmund Farbregd.

Bakgrunnen for undersøkinga.

Garden Sund, gnr.136, bnr.1 i Inderøy kommune, ligg ved det trонge innløpet til Borgenvfjorden, ei grein av Trondheimsfjorden. På garden har det vore drive grustak gjennom åra, i ein gammal strandvoll ca. 22 m o.h.

Hausten 1967 kom det for dagen godt bevarte restar av menneskeskjelett i grustakkanten. Dette funnet vart straks undersøkt av daverande førstekonservator Sverre Marstrander, jfr. hans artikkel i det følgande. Året etter fann ein enda meir menneskebein noen få meter lenger inne på terrassen, i eit område der matjorda var avskrapa med bulldoser. I dagane 5.-7. august 1968 føretok Videnskapsselskapets Museum ei ny utgraving her. I arbeidet deltok studentane Turid Farbregd, Ragnhild Grøndahl og Trond Løken, med underskrivne som leiar.

Problemstillinger og gravingsopplegg.

Da vi kom til staden, var den ca. 20-30 cm tjukke matjorda fjerna og den underliggende grusen avdekt i eit område 10-15m innover frå kanten av grustaket. På fleire stader hadde ein kome ned på beinrestar. Det syntes imidlertid svært vanskeleg å gjere seg opp ei meining om kva slags funn eller fornminne dette var.

Skjelettrestane var godt bevart. Dette kom seg tydelegvis av kalkrik jord, for grusen inneholdte ein god del skjell. Beina måtte representere nokså mange individ, som låg i dungar der det var vanskeleg å sjå noen skikkeleg anatomisk samanheng mellom dei. Ingen gjenstandsfunn ga førebels noe haldepunkt for å bedømme alderen på skjeletta. Mangel på tilsvarande felles- eller massegraver frå historisk eller forhistorisk tid fekk oss til å undrast på om det kunne vera ei uvanleg ulykkeshending som låg bak. Kunne det vera massegravlegging gjort på aller enklaste måte under krig eller pest, til dømes? At skjelettdelane ikkje låg i anatomisk riktig samanheng, kunne tyde på at dei døde hadde vore nedlagt i oppløst

eller skjelettert tilstand. Var det sjølik frå havari på fjorden kanskje? Eller menneskeoffer? Både før og under utgravinga verka funna så merkelege at vi var tilbøyelige til å forklare dei som resultat av ei slik ekstraordinær hending, like gjerne i historisk/kristen tid som i førhistorisk/heiden tid.

Det var derfor også vanskeleg å danne seg klare problemstillingar å arbeide etter. Hovudsaka vart å prøve å samle opp beina etter eit visst system, å dokumentere dette med teikningar, fotos og notat, og dessuten prøve å finne spor etter eventuelle fornminneanlegg i tilknytning til skjeletta.

Vi la ut eit målesystem i metersruter N-S/A-V. Med utgangspunkt i dei stadene der det først var påvist bein, reinska vi opp grusflata omkring i eit område ca. 25 m^2 . Fig.1. Derved fann vi fleire beinsamlingar og kunne få fram avgrensinga på dei. Bortsett frå kolgropa i NV (som hadde vore synleg som ei nedskjering i grustakkanten), kunne vi ved å grava ca. 10-15 cm. ned i rein grus fastslå at det ikkje var nedskjeringar innanfor det detaljundersøkte området, og heller ikkje noen steinsamlingar.

Beinkonsentrasjonane vart nummerert 1-6. I tilknytning til konsentrasjon 1 vart funna i 1967 gjort. Hovudmengda av bein låg imidlertid i ein konsentrasjon med avrunda firkanta form, $1,6 \times 0,5\text{ m}$, orientert ca. NV-SA. Ved nummereringa delte vi denne opp i to halvdeler, 4 og 5. Bein frå same individ kan derfor vera oppsamla under både numra.

Etter at beinkonsentrasjonane var avdekt, teikna vi dei beina som da var synlege. På den måten gir fig.2 eit bilde av utstrekningane på beinsamlingane, men ikkje av mengda eller tjukna. Med den uorden som var, fann vi det svært vanskeleg og lite føremålstenleg å teikne fleire lag av bein nedover i konsentrasjon 4-5. Fotos fig. 4 og 5 viser likevel bein som delvis ligg djupare enn dei som er innteikna på fig.2. Ikkje i noen av beinkonsentrasjonane fann vi grunn til å grava eller teikna profilar.

I konsentrasjon 4-5 låg hodeskallar spreidd over det heile. Storparten av desse er innteikna og gitt bokstavar A-H. Skallane prøvde vi å samle opp separat.

Etter at beina var oppsamla i grupper, grov vi ut kolgropa og tok prøve av trekolbitane som der fanst. Utanfor det detaljundersøkte området kunne ein, slik bulldoseren hadde skrapa av matjorda, sjå eit bogeforma belte med mørkare jord. Dette beltet kunne følgast og innteiknast på V- og SV-sida av gravingsområdet, men ikkje i eventuell forlenging mot SA og A, da det her var lagt opp dungar av røter og matjord. Ved snitt gjennom det mørke beltet kunne vi påvise at det dreide seg om ei slags grøft med stein og matjordblanda masse. Eventuell samanheng mellom grøfta og skjelettsamlingane let seg ikkje nærare avklare under gravinga. Seinare er grustaket ført vidare gjennom området. Ein har derfor ikkje mulighet for ved nye undersøkingar på staden å finne ut om det her var ei randgrøft til eit gravmonument, eller ei vegg-grøft for eit bronsealdershushus som Marstrander hevdar.

Funn og observasjonar.

Ved avskrapinga av matjord som bulldoseren hadde utført, synest ikkje beina å ha blitt serleg omrota. Det var nemleg ikkje grave ned i grusbotnen i nemnande grad, og vi fann tydelegvis skjeletta slik dei låg før grustaksarbeidet.

Beinkonsentrasjonane 1-3 og 6 danna eit lag berre ca. 5-10 cm tjukt, nede i grusbotnen. I desse tilfella er beina som vart funne stort sett komne med på planteikninga fig.2. I konsentrasjonen 4-5 derimot låg det bein tettpakka ca. 20 cm nedover. Her fanst ein del dyrebein mellom menneskebeina, jfr.

Torgersens artikkkel. Spreidd i konsentrasjonen låg 3-4 steinar, inntil eit par kg. tunge. Ved SA-enden av beinsamlinga sto ei lita steinhelle på kant. Fig.3-4. Jordmassen mellom beina var raudgul okerfarga, noe som ikkje vart observert andre stader i det utgravne området. Den grovt tildanna beinnåla fig.6 låg mellom beina i konsentrasjon 4-5.

Ved konsentrasjon 6 er å merke at noen bein her (bekkenbein, lårbein, leggbein) har ei innbyrdes naturleg plassering.

Kolgropa NV for skjeletta var gjennomskoren av grustaket, men har vore oval, truleg ca. 2,0 x 1,0 m vid, og ca. 0,5 m djupt nedskoren i grusen. Innhaldet var skjørbrent stein og trekolblanda jord. Ingen gjenstandar eller beinrestar vart funne her, berre trekolbitar til C-14 prøve.

Den krumme grøfta var ca. 0,5 - 0,7 m brei og ca. 0,5 m djupt nedskoren i grusen. Tverrsnittet var nærmast U-forma.

Datering og tolkingsforsøk.

Så lenge Sund-funnet hekk i lause lufta dateringsmessig sett, var det nokså umogleg å sette det inn i noen kulturhistorisk samanheng, naturleg nok. Organisk mateiale i form av ubrente bein gjorde det imidlertid mogleg å datere skjeletta ved hjelp av C-14metoden.

Etter at ei første datering av bein ga ein oppsiktsvekkande høg alder i høve til det ein helst hadde gjetta på førehand, vart det utført to dateringar til, den siste på trekol frå kolgropa som kunne tenkast å ha noe slags samanheng med skjelettsamlingane. Resultata vart følgande:

T-747	Hodeskalle frå konsentrasjon 4-5.	Alder 3300 ± 100 år BP
T-881	Lårbein frå konsentrasjon 6.	Alder 2900 ± 90 år BP
T-925	Trekol frå kolgropa.	Alder 2950 ± 90 år BP

For dei tidsromma det her gjeld, har ein i seinare år ved hjelp av dendrokronologi meint å kunne påvise at radiologiske dateringar blir ca. 200 år for unge i høve til verkeleg alder i kalenderår. (Ralph, Michael and Han 1973, p.10) Dateringane frå Sund skulle derfor peike mot midtre og eldre del av bronsealderen. At det i denne perioden nettopp var vanleg med skjelettgraver, stør opp om dateringane.

Kan så den vesle beinnåla seie noe til eller frå i daterings-spørsmålet? Ein heilt tilsvarande nåltype har det ikkje lykkast meg å påvise, men det er truleg ei slags draktnål. Eit karakteristisk trekk ved nåla er innskjeringa frå to sider som dannar eit lite hode i den eine enden. Det kan tenkast at ein tråd har vore festa rundt her, for så å lindast rundt spissen eller stammen. Beinnåler med hol i hodet som trådfeste finst i Danmark i slutten av steinalderen. Bronsenåler i eldre bronsealder bygger på same prinsipp.

Nåler som i farten kunne minne om den frå Sund, men truleg brukte som reiskap, ligga føre i noen nordanfjelske hole- og hellarfunn frå sein steinalder til tidlig jernalder. Beinet er her likevel lite omforma, desse "nålene" endar ofte i ei

naturleg leddkule, utan at hodet er fråskilt med innskoren fure.

Innskjeringsa ved hodet på Sund-nåla viser ein skjereteknikk som verkar primitiv. Det er ikkje ei fure som går rundt, men to små hakk. Ein får ei kjensle av at nåla kanskje ikkje er laga med metallverkty. - Nåla kan såleis godt passast inn i den tids- og miljøsamanheng som C-14dateringane tilseier.

Vi må derfor prøve å sette skjeletta frå Sund inn i bronsealders kultursamanheng. Her til lands har vi imidlertid få bevarte skjelettfunn frå perioden, og eg kjenner i alle fall ikkje noe norsk funn med slik oppsamling av skjelettrestar som det på Sund. Steinkister (med og utan skjelettrestar) i gravrøyser viser at skjelettgraver var den dominerande gravskikken i eldre bronsealder her til lands liksom elles i Nord-Europa. I slike steinkister kan det stundom vera gravlagt fleire individ saman, som til dømes i røyser på Todnes i Sparbu, ca. 12 km nord for Sund.

Dei store gravrøysene representerer likevel truleg berre eit visst samfunnsskikt. Kor vart det av dei døde frå resten av befolkninga? Dei har truleg kome i jorda på ein noe annan måte, som kanskje på grunn av bevaringstilhøve er vanskeleg å oppdaga. Vi har derfor truleg eit forenkla bilde av periodens gravskikk. Slik gravlegging som vi finn på Sund, treng ikkje å ha vore så uvanleg. Det vi veit er i alle fall at dei gode bevarings-tilhøva for bein på Sund er noe uvanleg.

I sin artikkel i det følgande hevdar Sverre Marstrander som sitt syn på Sund-funnet at det ikkje kan dreia seg om vanleg gravlegging i dette tilfellet, men at dei døde her har kome i jorda på ein tilfeldig og uryddig måte etter noe slag katastrofe. Sjøl har eg som tidlegare nemnt vore inne på same tanken, og vil ikkje på noen måte utelukke Marstrandars tolking.

Likevel, når ein veit kor sterkt tradisjonsbundne og normalbelagt gravskikkane har vore gjennom tidene, må ein også ved eit merkeleg og vanskeleg funn som det på Sund prøve så langt råd er å sette det inn i ein større gravskikksamanheng før ein tolkar det som noe unikt eller ekstraordinært. Døde menneske som er lagt i jorda må nesten pr. definisjon seiast å representera gravlegging av noe slag. Funnomstenda viser etter mi vurdering klart at skjeletta har vore nedgravne eller tildekt.

Dette ser ein av den konsentrerte beinsamlinga 4-5, der Torgersen har påvist heile 16 individ. Ein skilnad på heile 400 år mellom dei to beindateringane er også i meste laget for at beina kan vera samtidige.

Er det så sikkert at desse døde frå bronsealderen allereide den gongen vart gravlagt slik vi fann beinsamlingane i 1967-68? Kan beina i mellomtida kanskje ha vore oppsamla frå gravanlegg (t.d. steinkister) som er blitt utsletta, og sekundært nedlagt i større og mindre samlingar? Heller ikkje ein slik mulighet kan ein sjå bort frå. Her er det verdt å hugse at husdyrbeina verkar mistenkelege saman med menneskeskjeletta. Kanskje kunne ein avklare spørsmålet ved C-14datering av dyrebein. Dersom ein fekk heilt annan alder på dyra enn på menneska, burde ein ha med sekundær samanblanding å gjera. Men fleire ting synest å gå imot ein slik tanke. Ein viss anatomisk orden i beina i konsentrasjon 6 tyder på at dei har blitt primært nedlagt der. Ved ei sekundær nedgraving ville det vel også vera eit noe usannsynleg samantreff at så mange beinsamlingar skulle vera plassert nettopp i same nivå, og i så mange grupper så tett saman.

Om ein går ut frå at grupperinga av skjelettrestar er opphavelig, finst det da noen parallel til slike skjelettsamlingar? Her skal nemnast eit funn frå Runstedt, Krs.Helmstedt, Braunschweig. (Kurth, May Sitzenbock 1972 s.113). Dette funnet liknar på det frå Sund på fleire måtar, og det blir antatt å skrive seg frå periode 5, yngre bronsealder.

På botnen av to delvis samanhengande og ca. 1,2m djupe nedskjeringar fanst her tre skjelett, av to barn og ein voksen. Skjelettdelane låg delvis i uorden. Det såg ut som dei døde var nedlagt i meir eller mindre oppløst tilstand, og nokså samtidig. At enkelte skjelettdelar har hamna nokså langt frå skjelettet dei hørte til, kan elles forklarast ved at dei frå først av ikkje har vore direkte dekt av jord. Det er ikkje påvist spor av at dyr har gnaga på beina, og heller ikkje merke etter vald, avretting eller kannibalisme. I tilknytning til beina fanst sundslätte dyreknekolar, litt trekol og noen leirkarskår. Interessant er det at skjeletta synest å kunne daterast (ut frå leirkarskåra) til ein tidsperiode da brannggravskikken var rådande.

Dersom ein skal sjå dette funnet som ein parallel til det frå

Sund, vil det seie at dei båe er uttrykk for ein felles, men hittil ukjent måte å behandle/gravlegge døde på. Dette skulle da også bety at det ikkje dreiar seg om heilt tilfeldige eller uvanlege hendingar, men om meir fastlagte og geografisk utbreidde skikkar.

Det er truleg likevel meir nærliggande og riktig å søke forklaringa på Sund-funnet i funnomstenda der på staden. Her kjem den krumme grøfta og kolgropa inn i bildet.

Dersom den delen av grøfta som vi påviste var del av ein sirkel, ville denne ha hatt ein diameter ca. 12m, med hovedkonsentrasjon av bein liggande omlag ved midten. Fig.1.

Grøfta minte sterkt om kantavgrensingar som ein finn omkring jernalders gravhaugar, såkalla randgrøfter eller fotgrøfter.

Kunne det ha lege haug, røys eller anna gravminne på staden? Frå Fredrik Gaustads registrering på Sund i 1952 er ingenting kjent om noe gravanlegg nettopp der skjeletta vart funne. Men på det langstrakte høgdedraget som grustakområdet er del av, ligg eit gravfelt med minst 20 haugar. På motsett side av skjelett-funnet igjen, ca. 70 m NV for funnstaden, ligg ei gravrøys som av utsjånad godt kunne tenkast å vera frå bronsealderen.

Fylkeskonservator John Aasum var til stades ved Marstranders undersøking av dei første funna i 1967, og han hadde tidlegare hatt synfaringar i området. Aasum meinte å minnast at han hadde sett ein slags steinkrets på staden. Grunneigaren, Johs. Bragstad, fortalte i 1969 at han ikkje hadde sett røys eller haug over der skjelleta låg, men at bringebærbuskar voks spesielt godt i eit lite område nettopp der, noe som kunne tyde på steingrunn. Utan at vi veit noe meir konkret, kan altså ei form for steinlegging eller restar av ei bortkjørt røys ha dekt over skjeletta.

Innanfor den bogeforma grøfta låg så den ovale gropa med stein og kolblanda jord. Dersom skjeletta hadde vore dekt av noe slags gravmonument med den krumme grøfta som omkrets, var også gropa helst anlagt før dette "dekket" vart laga. Gropen kunne da tenkast å vera samtidig eller eldre enn skjeletta.. Ved C-14datering fekk gropen nesten nøyaktig same alder som bein frå den nærmeste beinkonsentrasjon, jfr. s. 7.

Kolgroper er ei form for fornminne som kan ha hatt ulike funksjonar. Eg vel derfor å bruke den nokså nøytrale nemninga kolgrop for ei grop som innehold trekol og/eller trekolblanda jord,

eventuelt med stein oppi, men som manglar bein eller gjenstandar som kan forklare gropas funksjon nærare. På buplasser finst slike groper, og det er ofte rimeleg å oppfatte dei som kokegropar og eldstader. Jfr. Marstrander i det følgande. I tilknytning til jernalders gravanlegg har ein i visse tilfelle gropar som kan skrive seg frå kulthandlingar og rituell bruk av eld. Ofte er det likevel grunn til å tru at ein står overfor "beinfrie" branngraver. (Farbregd 1972). Ettersom slike gravanlegg passar därleg med gravskikken så tidleg i bronsealderen som det her er tale om, trur eg heller gropa har samband med gravferdsrituale eller dødskult.

Grøfta, gropa og beinsamlingane kan derfor ha tilhørt eitt og same gravmonument. Korleis skal vi så førstille oss at dei døde har vore nedlagt? Størst problem valdar konsentrasjon 1 og 4-5, der så mange individ låg hulter til bulter i tettpakka haugar av bein.

Dersom det i konsentrasjon 4-5 ikkje er ei samtidig, men suksessiv nedlegging av døde, ville dette så vidt eg kan skjønne berre vera mogleg om skjeletta var omgitt av noe slags kistekonstruksjon. Ved stadig åpning og gravlegging ville ein få omroting av eldre skjelettrestar. Noe omroting kan også skyldast smågnagarar eller andre dyr som kan ha tilhald i kisterom. Smågnagarbein funne saman med menneskeskjeletta kunne peike i den retning.

Har ein så noen haldepunkt for å tru at noen av beinsamlingane verkeleg har vore omgitt av kister? I Marstranders rapport etter den første undersøkinga i 1967 nemner han ein observasjon som kan ha interesse i denne samanhengen. Ved dei skjelettrestane som da vart funne, låg ei steinhelle ca. 55 x 45 x 6 cm, og oppå denne stykke av fleire mindre heller. I 1968 fann vi så ei lita steinhelle på kant ved enden av beinkonsentrasjon 4-5. Desse hellene kan vera spor etter kister. Resten av kistene kan vera fjerna saman med eit overliggende gravmonument, medan skjeletta har blitt igjen. - Ikkje så reint sjeldan hører ein om at stein frå fornminne har blitt tatt til bygging av låvebruer og husmurar, både i eldre og nyare tid. Og det kan vera noe slikt som også har skjedd på Sund.

Mine synspunkt på Sund-funnet kan oppsummerast med følgande:

1. Skjeletta og kolgropa må helst, på grunnlag av C-14dateringar, daterast til eldre bronsealder.
2. Den krumme grøfta kan oppfattast som kantmarkering for eit rundt gravmonument, og skjeletta har derfor truleg vore dekt av ei røys ca. 12 m i diameter.
3. Dungar med mange skjelett kan best forklarast ved at dei har lege i kister, som steinhellene kan vera spor av.
Gravleggingane har truleg skjedd suksessivt over eit visst tidsrom, og ikkje samtidig.
4. Omroting i beina kan vera skjedd ved påfølgande gravleggingar, ved omroting av dyr, og av menneske ved fjerning av stein.

På grunn av dei ugunstige funnomstenda vil likevel det merkelege Sund-funnet vera åpent for diskusjon og ulike forklaringar, inntil ein gjer gode og lettforklarlege parallellfunn.

3. ARKEOLOGISK KOMMENTAR. Ved Sverre Marstrander.

Det falt i min lodd å foreta den første undersøkelsen på Sund straks etter at meldingen om de merkelige skjelettfunnene var kommet inn til Antikvarisk avdeling i november 1967. Synet av beinstumpene som lå spredt ut over den gamle strandvollen nær kanten av grustaket står ennå levende for meg og jeg husker hvor vanskelig jeg syntes det var å gjøre seg opp en begrunnet mening om funnets karakter. Det hele virket meget forvirrende. (Ved min undersøkelse kom bare den lille beindyningen nr.1 for dagen, jfr. fig.1).

Innledningsvis tror jeg det vil være nyttig å diskutere et bestemt spørsmål hvor jeg er kommet frem til en annen oppfatning enn den Oddmann Farbregd gir uttrykk for i det foregående. Kan det med noen grad av sannsynlighet hevdes at det område hvor skjelettrestene kom for dagen var dekket av en eller annen form for gravminne?

Jeg vil gjerne understreke at det i forbindelse med min undersøkelse ikke ble oppdaget sikre spor etter røys eller gravhaug, heller ikke av noen form for gravanlegg. Det kan i denne sammenhengen ikke være grunn til å legge særlig vekt på fylkeskonservator John Aasums svært usikre opplysninger om at det skulle ha vært en slags steinkrets der funnet ble gjort. Hverken opplysninger fra grunneieren Johs Bragstad eller resultatene av Fredrik Gaustads arkeologiske registrering på Sund 1952, kan på noen som helst måte bekrefte Aasums utsagn. For min del har jeg derfor vanskelig for å slutte meg til Farbregds konklusjon om at skjelettrestene trolig har vært dekket av en røys ca. 12m i diameter. Det er vanskelig å forstå at en røys av et slikt omfang skulle forsvinne så sporløst.

Allikevel foreligger selvsagt den mulighet at vi står overfor en form for gravlegging som ikke har vært markert over marken. I min innberetning fra 1967 diskuterer jeg de to tolkningene som kunne være relevante:

- 1) En ødelagt skjelettgrav uten synlig gravminne.
- 2) Funn i sammenheng med en boplass.

Noen sikker konklusjon kom jeg den gang ikke frem til. Etter at jeg på ny har analysert funnforholdene er jeg kommet til at alternativ 2 må representerere den mest sannsynlige løsningen.

De momenter som er av betydning å vurdere i denne sammenheng kan stilles opp slik:

1. De uryddige samlinger av menneskeknokler med delvis defekte og sammenblandete skjeletter.
2. Den fullstendige mangel på gjenstandsfunn bortsett fra den lille beinnålen.
3. Sparsom forekomst av hest- og drøvtyggerknokler.
4. Oval, ca. 2m lang, ca. 0,5mdyp grop med ildskjørnede stein og trekullblandet askejord.
5. Grøft i bue omkring beindnyngene, ca. 0,5m bred og opptil 0,5m dypt nedskåret i gruslaget, fylt med matjord og stein som er en del skjørbrønt.
6. En mindre helle og flere hellefragmenter ved beindnyngene 1 og 4-5.

Ad 1. Farbregd konkluderer med at vi trolig har å gjøre med gravanlegg fra eldre bronsealder, og tenker seg gravanleggene dekket av en stor røys. Han bygger sin bevisføring først og fremst på den buete grøften som han oppfatter som en kantgrøft til et gravminne parallellt med de fotgrøftene man kan finne rundt jernalderens gravhauger. Etter min mening er det neppe grunnlag for en slik tolkning; som jeg straks skal komme tilbake til må grøften forklares på helt annen måte. Den lille hellen og de få hellefragmentene kan ikke oppfattes som noe avgjørende bevis for at skjelettene har vært gravlagt i steinkister. De kan like godt ha tjent andre formål.

La oss et øyeblikk stanse opp og vurdere situasjonen i sin helhet. Den osteologiske undersøkelsen viser at det totale skjelett-materiale i alt omfatter ca. 25 individer. Storparten av disse 25 individer skulle, i henhold til Farbregds teori, være gravlagt suksessivt i minst et par steinkister. Den steinkisten som skulle ha rommet beindnyingen 4-5 må ha inneholdt ikke mindre enn 16

individer. Slike massenedleggelse ville være et særsyn når det gjelder den gravskikken vi hittil har kunnet registrere i gravrøyser fra eldre bronsealder.

Jeg har også vanskelig for å forestille meg hvordan skjelettrestene skulle bli så omrotet som tilfellet var. Og hvordan forklare fugleknoklene i beindyngene 3, 4-5? Jeg øyner ingen annen forklaring enn at likene aldri har vært gravlagt, men har ligget på marken til de gikk i oppløsning. Fugler, gnagere og andre dyr har funnet veien til det makabre spisskammerset og har rotet omkring i det de har funnet. Det ligger nær å tenke på "ei ekstraordinær hending" som Farbregd er inne på. Et indisium i samme retning er også den alderssammensetning som analysen av skjelettrestene har gitt. Ikke mindre enn 10 av individene er under 20 år - den yngste bare 6-7 år gammel. Skjelettaterialet gir oss et bilde av en flokk mennesker, kanskje en storfamilie hvor begge kjønn og en rekke alderstrinn har vært representert. En samlet vurdering tyder etter min mening på at de individene som det er funnet rester av, helst må være folkene på en boplass som har vært rammet av en katastrofe .

Ad 2. Mangelen på gjenstandsfunn kan ikke sies å representer noe avgjørende kriterium hverken i den ene eller den andre retning. Den lille beinnålen kan ha vært i bruk på en boplass, men kan også være lagt ned som en del av et gravutstyr.

Ad 3. Her kan det være grunnlag for noe sikrere slutninger. I dansk bronsealder kjennes knokler av tamdyr bare fra boplass-funnene. I eldre bronsealders skjelettgraver er slike funn så vidt jeg vet ukjente. Heller ikke i norske bronsealdersgraver har det noen gang vært gjort sikre funn av tamdyrknokler. Forekomsten av knokler av hest og drøvtyggere i funnet fra Sund indikerer derfor, selv om de er sparsomme, at det ikke dreier seg om et gravfunn, men et boplassfunn.

Ad 4. Gropen skal, etter Færbregds oppfatning, ha sammenheng med gravseremoniell eller rituell bruk av ild ved gravleggingen. Han nevner også groper som spor etter en ekstrem branngravskikk.

I tilfelle en slik gravskikk kan tenkes å ha vært praktisert allerede ved midten av bronsealderen, måtte i så fall to gravskikker være representert ved gravleggingen på Sund.

Etter min mening kan det ikke være tvil om gropens virkelige karakter. Den har intet med gravitus å gjøre, men må ganske enkelt oppfattes som en kokegrop med kokstein og askejord. Kokegropene har lenge vært et velkjent trekk ved jernalderens boplasser og ved de siste års undersøkelser er de nå også kommet frem i stort antall i bronsealderens hustufter.

(Thrane 1971 s.141 ff., Becker 1972 s.5 ff., Lomborg 1973 s.5 ff.)

Det kan bare nevnes at det på bronsealdersblassen ved Jyderup Skov i Odsherred ble påvist ikke mindre enn 225 gropene av rundaktig eller oval form. En nøyaktig undersøkelse av dette store materiale har gjort det mulig å komme til større klarhet over hvordan de har fungert. Gropene må i alminnelighet tolkes som anlegg for tilberedelse av mat. Denne tolkningen har sin bakgrunn i tallrike paralleller hos naturfolkene i nyere tid.

Steinene varmes opp i bålet og legges ned i gropen omkring det kjøttet som skal tilberedes, deretter dekkes gropen til. Heten fra steinene gjør kjøttet mørt. Steinkokegropen kan sies å fungere som en ovn med strålevarme. Når kjøttet er spiseklart blir det gravet frem og mange av gropene viser "innbrudd" som må forklares på denne måten. (Thrane 1971 s.146). Gropen på Sund må etter min mening tillegges avgjørende vekt ved vurderingen av om funnet på Sund tilhører en gravplass eller en boplass.

Ad 5. Den vel 12 m lange grøften, ca. 0,5 - 0,7m bred og ca. 0,5m dyp blir av Farbregd oppfattet som randgrøft til et gravminne over skjelettrestene, trolig en røys. Grøften inneholdt stein og matjord som trådte frem som en mørk stripe på den avdekte flaten. At en grøft av denne karakteren skulle være en randgrøft til et gravminne som i dette tilfelle skulle være en røys, virker ikke umiddelbart overbevisende.

Nye danske boplassutgravninger gir imidlertid mulighet for en annen og mer tilfredsstillende tolkning. På Vadgård, like øst for Aggersund på sørssiden av Limfjorden, ble det somrene 1972 og 1973 gravet ut en del av et landsbyanlegg fra eldre bronsealder

med i alt en 10 hus av to forskjellige typer: stolpehus og hus med gresstorvvegger. I hus av denne siste typen viste veggene seg som mørke flekker da jorden ble vendt av plogen. De forekom i to forskjellige utgaver: et C-formet hus som manglet den ene av langveggene (den søndre) og et O-formet, ovalt hus med torvvegger hele veien rundt. Veggene hviler i en fundamentgrøft som er gravet 30-80 cm ned i grunnen, mens bredden kan variere fra 0,5 til 1,5 m. I fundamentgrøften til det ene av de to O-formete torvhuse (det var bare dette som ble fullstendig utgravet) var det en solid pakning av stein som må oppfattes som en steinsyll. Fig.1b.

Torvhus av denne typen har hittil vært lite kjent i Norden, men undersøkelsene på Vadgård har gitt oss en klarere forståelse av deres karakter. (Lomborg 1973 s.5.) Det ble ikke funnet huller etter takbærende stolper inne i huset. Taket har vært båret direkte av torvveggene, kanskje supplert av stolper som har hvilt på flate steinheller. Denne konstruksjonen med torvvegger som direkte bærer taket er vel bakgrunnen for at det har vært nødvendig med steinlagte grøfter for at ikke veggfundamentene skulle rase ut. Tak-konstruksjonen kan ha bestått av en mønsås med sperrer og takdekket av en mere uregelmessig fletning av kvister og vidjer. I en av tuftene på Vadgård hvor huset må ha brent ned, ble det funnet rester av kvister, kanskje av lyng eller bjerk. I to av torvvegghusene ble funnet kokegropes med ildskjørnede stein og askejord.

Den nye innsikt vi har fått i bronsealderens hustyper ved Vadgård-undersøkelsene må også få betydning for funnforholdene på Sund. Grøften med sin steinpakning og sin svartjord lar seg naturlig forklare som en del av fundamentgrøften til et torvvegghus, trolig av oval form. I gulvet innenfor finner vi akkurat som i Vadgårdhusene en kokegrop med pukkstein og askejord. De små steinhellene ved beindyngene 1 og 4-5 kan meget vel oppfattes som underlag for takbærende stolper.

I alminnelighet vil det nok være slik som Oddmann Farbregds sier, at de fleste menneskerestersom er kommet i jorden representerer en eller annen form for gravlegging. Jeg kan allikevel ikke fri meg fra det inntrykk at Sund-funnet må forklares på

annen måte. Jeg finner støtte for denne oppfatningen i den vurderingen som er gitt i behandlingen av Runstedt-funnet, omtalt av Farbregd ovenfor. Dette funnet, som altså tilhører Knowizer-kulturen i Niedersachsens yngre bronsealder og antagelig er samtidig med periode 5 i Norden, er et av flere eksempler på mer eller mindre fullstendige skjelettfunn som skiller seg ut fra den vanlige branngavskikken. Det hevdes av forfatterne til avhandlingen at disse funn etter sin tilstand ikke kan karakteriseres som "regulære Bestattungen", det blir istedenfor antydet at rituelle forholdsregler eller magi kan ha spilt en rolle. Vi kunne tenke oss at det var visse tabeforestillinger, kanskje i samband med et eller annet skremmende sykdomsbilde som har ført til at de døde fra Sund ble liggende der de hadde bodd uten å bli begravet på vanlig vis.

Konklusjon.

Noen helt sikker tolkning av Sund-funnet kan vi ikke gi. Vi må vurdere flere muligheter eller modeller. En samlet vurdering av de problemer som knytter seg til funnet gir likevel etter min mening grunnlag for å karakterisere det som boplassfunn.

Inderøy ligger i det fruktbare kambro-silurområdet på østsiden av den indre delen av Trondheimsfjorden. Det småkuperte landskapet på Inderøy med lettdreven jord i solvendte bakker, må ha gitt nær sagt ideelle betingelser for den form for jordbruk som har vært drevet i eldste metalltid. Konsentrasjonen av bronsealderfunn tyder på at Inderøy har vært et av sentrene i det trønderske bronsealderslandskapet. (Sml. Marstrander 1956, funnkart fig.19.) Det er derfor ikke overraskende å finne spor etter bronsealderstufter her.

Er tolkningen av funnet på Sund riktig, åpner det nye perspektiver i studiet av den eldste metallalderens kulturforhold i Norge.

4. OSTELOGISK UNDERSØKELSE.

Ved Johan Torgersen.

Innledning: Skjeletter fra Trøndelags bronsealder.

Skjelettmateriale fra bronsealderen er så sparsomt at selv det mest fragmentariske blir av interesse. Skandinavisk bronsealder begynte ca. 1500 f.Kr. og varte til ca. 500 f.Kr. Nord for Polarsirkelen kan det vanskelig tales om en bronsealder. Her ble stenalderen fulgt av en jernalder fra omkring 150 e.Kr. Fra jernalderen foreligger et ganske rikelig skjelettmateriale fra Nord-Norge, tilstrekkelig til å gi inntrykk av befolkningens fysiske trekk.. Dette sagt med reservasjon for det sosiale utvalg, slik at en overklasse muligens er særlig representert i funnene. Nord-norsk jernalder regnes av enkelte forskere å stå i forbindelse med en innvandring fra Syd-Norge. Den var sannsynligvis avsluttet omkring 400 e.Kr.

Trøndelag reiser da visse spørsmål når det gjelder vandring, eventuelt kulturspredning i overgangen stein- til metallalder. Var det folk med samme fysiske trekk som var bærere av bronsealder-kulturen, som vi finner hos jernalderbefolkningen lenger nord? Et videre spørsmål er hvorfra Trøndelags befolkning er kommet, fra sydøst, over Balticum og Sverige, eller fra syd, over Danmark og vestkysten.

Fra Danmark foreligger 5 skaller fra bronsealderen som er så vel bevart at de gir inntrykk av befolkningens utseende, fra Sverige 20. Fra Norge foreligger nå 10 skaller, delvis fragmentariske, men ikke mer enn at de lar seg rekonstruere og måle. Den ene skriver seg fra skjelettfunnet på Sund. I forbindelse med den osteologiske beskrivelse av dette funn vil vi omtale kranie-materialet fra Trøndelags bronsealder i det hele.

I. Menneskeknokler i Sund-funnet.

Vi har forsøkt å lokalisere de forskjellige funn til de bendifinger (konsentrasjoner) hvor de ble funnet. Fig.1-2.

I konsentrasjon 1 finnes diverse fragmenter av ekstremitetsknokler. Et albueledd er såvidt godt bevart at man kan se sikre tegn til artritiske forandringer. Rimeligvis har dette vært et eldre individ. Alders- og kjønnsbestemmelse forøvrig umulig.

Konsentrasjon 2. Her finnes to individer. Det ene er en voksen. Etter det kraftige lårben å dømme som foreligger som fragment, har det vært en mann. Det annet er et barn på 6-7 år. Vekstskivene ikke tilvokset. De få tenner tyder også på denne alder.

Konsentrasjon 2 og 3. Under dette kan sammenfattes diverse knokler fra en voksen. Dertil en underkjeve med ikke frembrutt visdomstann og rotåpne tenner, d.v.s et individ under 20 år. Om de øvrige knokler skriver seg fra et annet individ, lar seg vanskelig avgjøre.

Konsentrasjon 3. Her finnes fragmenter av en skalle med tykke knokler, og dertil 8 tenner, etter slitasjen å dømme fra et individ på ca. 40 år. Tennene og de tykke knokler tyder på en mann. Her finnes også en enkelt hvirvel fra et barn på 10 år.

Konsentrasjon 4 og 5. Her finnes storparten av materialet. Det er knokler fra 16 individer, hvorav kan utskilles i alt 10 kranier, alle, unntagen ett, representert ved sparsomme fragmenter. Den best bevarte skallen er fra et 18 år gammelt individ, en kvinne. Kraniet måtte rekonstrueres så målene kan bare sies å være i hovedsak korrekte: L - 175, B - 123, L/B - 70. Det er i alt 10 voksne og 6 barn, vurdert etter vekstskiver og tenner. Om kjønns- og aldersbestemmelse henvises til sammendraget.

Konsentrasjon 6. Fragmenter av kraftige knokler fra en mann, tenner fra et barn, m.a.o. 2 individer.

Sammendrag.

Ut over det som er nevnt under de enkelte konsentrasjoner, anføres her alders- og kjønnsfordeling i det totale materiale, samt spondylose, og andre sykelige forandringer.

Kjønnet kan med en viss sannsynlighet bestemmes hos 18 individer. Det er 10 kvinner og 8 menn. Alderen må på samme måte antydes hos 25 individer. Av disse er 10 under 20 år og 15 over 20 år.

Spondylose ble funnet hos 9, tildels i svære grader. Hos 1 individ fantes en feilutvikling i overgangen mellom hvirvelsøyle og korsben, med trange forhold i korsbenskanalen. Om

dette er hyppigere enn i befolkningen i dag, eller i andre skjelettmaterialer, lar seg vanskelig avgjøre. Spondylose er så hyppig at det regnes som et normalt fenomen, innenfor visse grader. De svære forandringer i dette materiale må sies å være påfallende. Det kan skrive seg fra to forhold, enten at alderen på de eldre i materialet er særlig høy, eller at befolkningens levevilkår, ernæring i første rekke, har medført svakhet i knoklene med derav følgende belastningslidelser.

II Dyreknokler.

I konsentrasjon 1 finnes knokler av en liten gnager. I nr. 3 av en liten fugl. I nr. 4 og 5 av fugl, liten gnager, liten drøvtygger, hest og et annet lite pattedyr. Her finnes også Litorina, som tegn på en utpreget skjellgrunn.

Sammendrag.

Forekomsten av de sparsomme dyreknokler virker ikke systematisk. Dog virker det som om heste- og drøvtyggerknoklene skriver seg fra dyr som har vært begravet sammen med menneskene. Det er ikke funnet forekomst av dyr som kan forklare den spredte og delvis tilfeldige fordeling av menneskeknoklene, heller ikke viser disse tegn til å ha vært utsatt for dyretanner.

Kranier fra Trøndelags bronsealder.

Ved siden av det ene kranium fra Sund, foreligger 9 fra forskjellige steder i Trøndelag. Funnsteder og datering er redegjort før av K.E.Schreiner (1946). Målene i disse 10 skaller er følgende:

<u>Menn</u>		<u>Kvinner</u>	
Lengde	Bredde	Lengde	Bredde
n.3	n.2	n.7	n.6
187(180-193)	145(143-148)	176(169-181)	131(123-140)
<u>Breddelengdeindeks</u>			
n.9			
74,2			

Til sammenligning anføres målene fra Schreiners materiale, fra norsk jernalder:

<u>Menn</u>		<u>Kvinner</u>	
Lengde	Bredde	Lengde	Bredde
190,8(173-207)	139,6(128-153)	179,5(164-190)	134,4(126-143)
Breddelengdeindeks			
Menn: 73,3			
Kvinner: 74,9			

Sammendrag og konklusjon.

Det går frem at det ikke er påvist noen forskjell i skalleformen, å dømme etter lengdebreddeindeksen, mellom befolkningen i Trøndelags bronsealder og i nordnorsk jernalder. Å tale om befolkningen har naturligvis bare sin berettigelse så langt man reserverer seg med tanke på de lange tidsrom som kan skille de enkelte funn fra hverandre. Heller ikke vet man om det er noen sammenheng mellom en eventuell avstand i tid og geografisk avstand innenfor Trøndelag. Man må også reservere seg med hensyn til sosialt utvalg. Funnene tyder imidlertid på at befolkningen fra Trøndelag og nordover til Finnmark, i tiden fra bronsealder til jernalder, skriver seg fra en og samme temmelig homogene folkegruppe.

Med hensyn til eventuell innvandring, så blir det hevdet at Nord-Norges jernalder-befolkning sannsynligvis kom fra Vest-Norge. Videre er det på det rene at det norske jernaldermateriale, som er fra omkring 400-1100 e.Kr., ikke skiller seg fra den befolkning man finner i Danmark i tidligere perioder i jernalderen. Om denne er å merke at den skiller seg så klart fra steinalderbefolkningen, et par tusen år tilbake i tiden, at den blir antatt å skrive seg fra en innvandring. Det må sies å ligge nær å regne med at Vest- og Nord-Norge begge har fått tilsig fra Danmark, og at dette også gjelder Trøndelag. Funnene tyder på at Trøndelag har fått denne befolkning før den ble element i den nordnorske befolkning.

5. LITTERATUR

- Becker,C.J., 1972. Hal og hus i yngre bronzealder. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1972 s.5.
- Farbregd,O.,1972. Kolgroper og keltartidsproblem. Viking 1972 s.154
- Kurth,G., May,E., Sitzenstock,W,1972.Erste Befunde an den Spätbronzezeitlichen Menschenresten aus der Gemarkung Runstedt, Krs.Helmstedt. Homo 1972, Heft 1/2.
- Lomborg,E.,1973. En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1973,s.5
- Marstrander,S.,1956. Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie. Viking 1956. s.1.
- Ralph, E.K., Michael,H.N.,Han,M.C.,1973. Radiocarbon dates and reality. MASCA Newsletter vol.9, Aug.1973.
- Schreiner,K.E.,1946. Crania Norvegica II. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter XXXVL.2
- Thrane,H.,1971 En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1971.

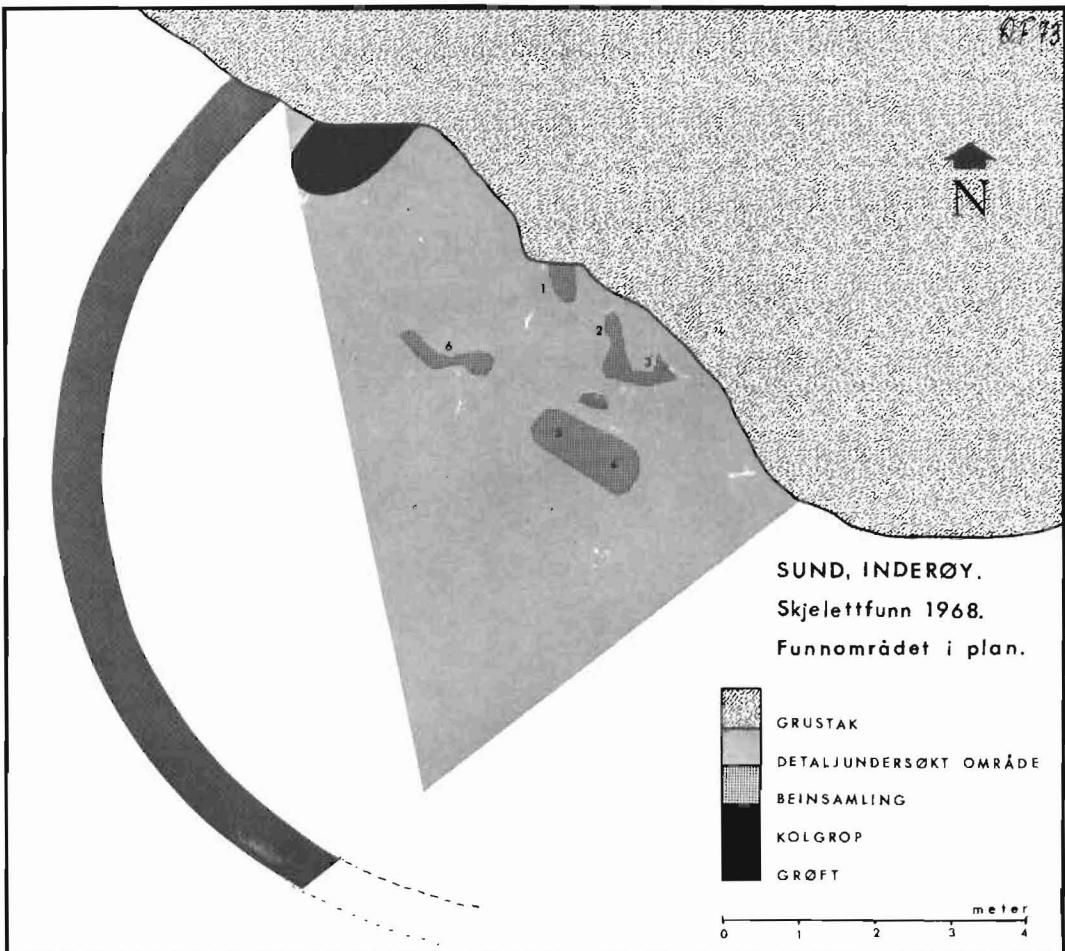

Fig.1. Oversiktsplan over funnområdet på Sund, Inderøy

Fig.1b.Bronsealders hustuft ved Vadgård øst for

Aggersund ved Limfjorden.Etter Lomborg 1973.

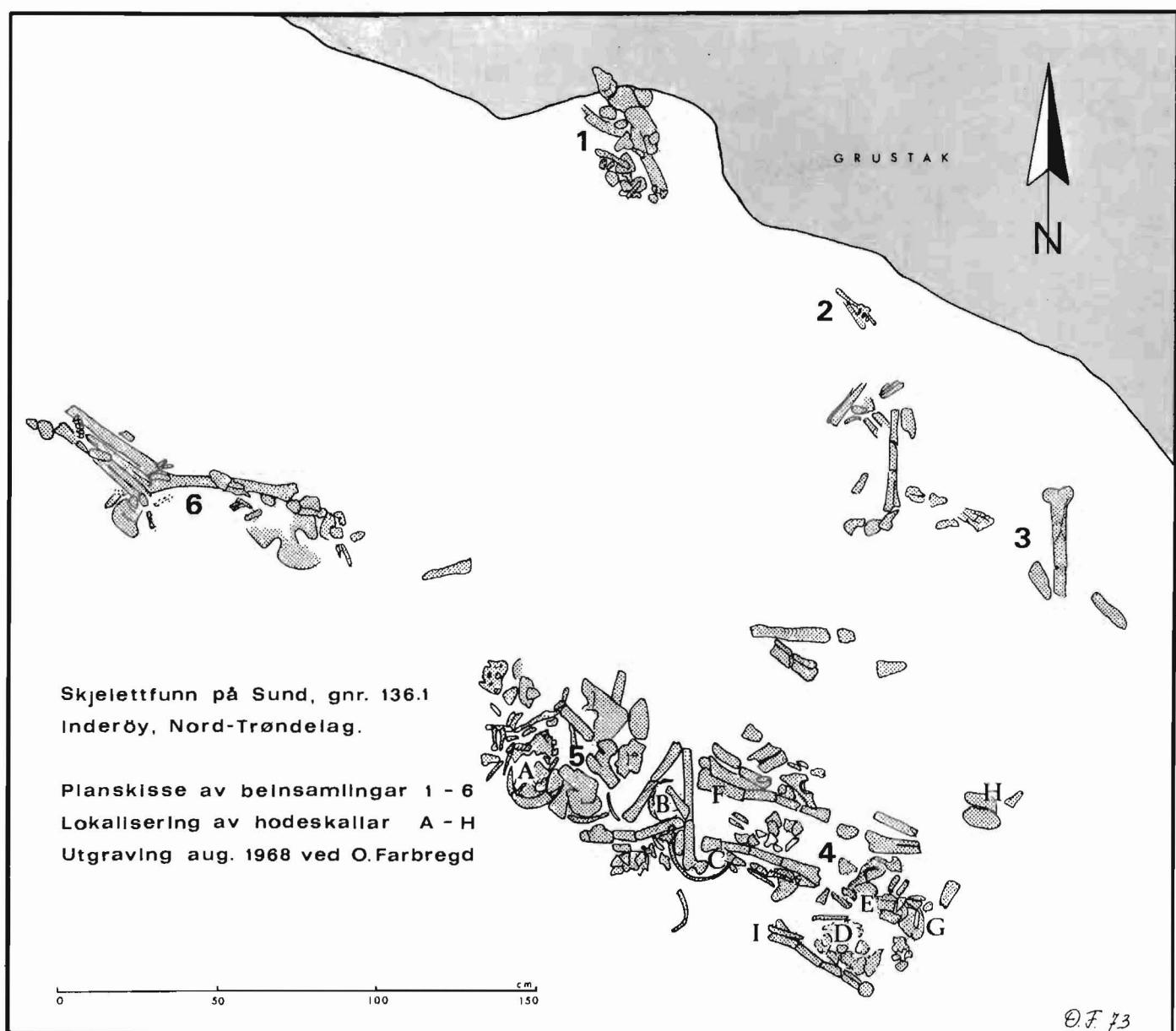

Fig. 2. Beinkonsentrasjonar, hodeskallar.

Fig.3. Beinkonsentrasjon 4-5. Mot N. Foto O.Farbregd.

Fig.4. Beinkonsentrasjon 4. Mot NA. Foto O.Farbregd.

Fig.5. Beinkonsentrasjon 5. Mot N. Foto O.Farbregd.
Fig.6. Beinnål. T.18863b. 3:2. Foto P.Fredriksen.

R A P P O R T

ARKEOLOGISK SERIE

1973

1. Løken, Trond: Utgravning av gravrøyser på Gullvik, Rømmen, Bjugn, Sør-Trøndelag.
2. Alterskjær, Kurt: Øvre Orkla 1973. Kvikne, Tynset, Hedmark. Arkeologisk forprosjekt.
3. Alterskjær, Kurt: Åbjøra 1973. Bindal, Nordland. Arkeologisk forprosjekt.
4. Alterskjær, Kurt: Øvre Glomma 1973. Røros, Sør-Trøndelag. Arkeologisk forprosjekt.
5. Jonsson, Birgitta: Utgravning av gravrøys på Ytre Midsund, Møre og Romsdal.
6. Jonsson, Birgitta: Utgravning av skadet gravhaug på Nedre Fisknes, Steinkjer, Nord-Trøndelag.
7. Jonsson, Birgitta: Undersøkelse av skjelettgrav etc. på Skei, Dønna, Nordland.

1974

1. Farbregd, Oddmund: To nordtrønderske båtgraver. Lø, Steinkjer 1969. Haug, Verdal 1970.
2. Bruen Olsen, Asle: Utgravning av gravhaug på Hynne, Levanger, Nord-Trøndelag.
3. Farbregd, O., Marstrander, S., Torgersen, J.: Bronsealders skjelettfunn på Sund, Inderøy, Nord-Trøndelag, på bakgrunn av andre bronsealdersfunn.
4. Pettersen, Kristian: Kartlegging av fornminneområde på Hesstun, Vevelstad, Nordland.
5. Alterskjær, Kurt: Ulvåvassdraget 1974. Rauma, Møre og Romsdal. Arkeologisk forprosjekt.
6. Alterskjær, Kurt: Mohalsen 1974. Vega, Nordland. Utgravning av steinalderboplass.
7. Løken, Trond: Utgravning på gravfelt ved Løvik, Aukra, Møre og Romsdal.
8. Bakka, E. og Gaustad, F.: Helleristningsundersøkelser i Beitstad, Steinkjer, Nord-Trøndelag.

